
Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

---

Vol 21, No 3 (2014)

Blind and constructive patriotism, collective narcissism and aggression against out-groups

Αλεξάνδρα Χαντζή, Κατερίνα Τσαντίλα

doi: [10.12681/psy_hps.23281](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23281)

Copyright © 2020, Αλεξάνδρα Χαντζή, Κατερίνα Τσαντίλα

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Χαντζή Α., & Τσαντίλα Κ. (2020). Blind and constructive patriotism, collective narcissism and aggression against out-groups. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 21(3), 286–302.
https://doi.org/10.12681/psy_hps.23281

Τυφλός και εποικοδομητικός πατριωτισμός, συλλογικός ναρκισσισμός και επιθετικότητα ενάντια σε εξω-ομάδες*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΑΝΤΖΗ¹

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΤΣΑΝΤΙΛΑ²

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα έρευνα εξετάζει τις επιδράσεις διαφορετικών μορφών αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα – και συγκεκριμένα του τυφλού πατριωτισμού (άνευ όρων αφοσίωση στην πατρίδα), του εποικοδομητικού πατριωτισμού (κριτική στάση με στόχο τη βελτίωση της χώρας, Schatz, Staub, & Lavine, 1999), και του συλλογικού ναρκισσισμού (μη ρεαλιστικές πεποιθήσεις για το «μεγαλείο» και την υπεροχή της ενδο-ομάδας, Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, & Jayawickreme, 2009) – στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων ενάντια σε εξω-ομάδες χαμηλού (μετανάστες) και υψηλού status (Γερμανοί). Τα δεδομένα συνελέγησαν από δείγμα 124 Ελλήνων, ανδρών και γυναικών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι ο συλλογικός ναρκισσισμός επηρεάζει έμμεσα την υποστήριξη επιθετικών πράξεων τόσο κατά μεταναστών όσο και Γερμανών, μέσω της επίδρασής του σε «ωμή» και «διακριτική» προκατάληψη (Pettigrew & Meertens, 1995). Ο τυφλός πατριωτισμός επηρεάζει την υποστήριξη επιθετικών πράξεων μόνο κατά μεταναστών, τόσο άμεσα όσο και μέσω της επίδρασής του στην «ωμή» προκατάληψη. Τέλος, ο εποικοδομητικός πατριωτισμός έχει άμεση και αρνητική επίδραση στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών. Η συζήτηση επικεντρώνεται στο πώς αυτές οι διαφορετικές όψεις της αφοσίωσης στην ενδο-ομάδα, επηρεάζουν τις διαομαδικές σχέσεις, ανάλογα με το status της εξω-ομάδας.

Λέξεις-κλειδιά: Εθνική αφοσίωση, Πατριωτισμός, Προκατάληψη, Επιθετικότητα.

* Ευχαριστούμε τις Δρακούτου Μαρία, Κούσια Άρτεμη, Πυριώτου Αναστασία, Ροβάτσου Πετρούλα και Τσίλη Μαρία για τη συμβολή τους στη διεξαγωγή της έρευνας

1. Διεύθυνση: Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Λεωφ. Συγγρού 136, Αθήνα 176 71. E-mail: hantzi@panteion.gr

2. Διεύθυνση: Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Λεωφ. Συγγρού 136, Αθήνα. E-mail: katerina.tsantila@panteion.gr

1. Εισαγωγή

Στην Αθήνα, στις 17 Ιανουαρίου 2013, στις 3 τα ξημερώματα, ο Shehzad Luqman, μετανάστης από το Πακιστάν, μαχαιρώθηκε θανάσιμα ενώ πήγαινε στη δουλειά του με το ποδήλατό του (Behrakis & Maltezuou, 2013). Στην Ελλάδα της «οικονομικής κρίσης» έχει παρατηρηθεί αύξηση των επιθέσεων κατά των μεταναστών (1 Against Racism, 2013). Παράλληλα, το αντι-γερμανικό «αίσθημα» (Pew Research Center, 2012), που έχει καλλιεργηθεί στην Ελλάδα από πολιτικές παρατάξεις που θεωρούν τους Γερμανούς «υπεύθυνους» για τα σκληρά οικονομικά μέτρα που έχουν παρθεί, αντανακλάται και σε επιθετικές πράξεις κατά γερμανικών στόχων: Γερμανός αξιωματούχος έγινε στόχος επίθεσης από διαδηλωτές στη Θεσσαλονίκη (“Greek protesters attack German official”, 2012) και η κατοικία του Γερμανού πρέσβη στην Αθήνα δέχτηκε επίθεση στα τέλη του 2013 (Papachristou & Tagaris, 2013).

Η έλευση την οικονομικής κρίσης (και) στην Ελλάδα, σηματοδοτήθηκε επίσης από έξαρση του «πατριωτικού» λόγου απ’ όλες σχεδόν τις πλευρές του πολιτικού φάσματος. Η μέχρι τις 25/1/2015 αξιωματική αντιπολίτευση (ΣΥΡΙΖΑ) και το κόμμα των Ανεξαρτήτων Ελλήνων (μεταξύ άλλων) κατηγορούσαν τον τότε κυβερνητικό συνασπισμό (Ν.Δ. και ΠΑ.ΣΟ.Κ) για «υποτέλεια» στους ισχυρούς της Ε.Ε. –αλλά κυρίως στους Γερμανούς– και απώλεια εθνικής κυριαρχίας, ενώ ο «πατριωτικός» λόγος της ακροδεξιάς επικεντρώνονταν στους μετανάστες και τη μετανάστευση ως εθνική απειλή.

Στην παρούσα οικονομική συγκυρία και με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να εξετάσει τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών μορφών αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα (τυφλός – εποικοδομητικός πατριωτισμός, συλλογικός ναρκισσισμός) με διαφορετικές όψεις της προκατάληψης (ωμή – διακριτική) και πώς από κοινού συμβάλλουν στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά εξω-ομάδων χαμηλότερου (μετανάστες) και υψηλότερου (Γερμανοί) status.

Επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις διομαδικές σχέσεις

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα φαίνεται να έχει σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική υγεία των πολιτών. Χαρακτηριστικά, το ποσοστό των αυτοκτονιών αυξήθηκε κατά 17% το 2009 σε σχέση με το 2007 και κατά 40% το 2011 σε σχέση με το 2010 (Kentikelenis, Karanikolos, Papanicolas, Basu, McKee, & Stuckler, 2011). Ωστόσο, φαίνεται πως οι αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης δεν περιορίζονται μόνο στο ατομικό επίπεδο, αλλά επεκτείνονται και στις διομαδικές σχέσεις.

Σε μια κλασική πλέον μελέτη, που θεωρείται ως υποστηρικτική της θεωρίας ματαιώσης – επιθετικότητας (Dollard, Doob, Miller, Mowrer, & Sears, 1939), οι Hovland & Sears (1940) χρησιμοποιώντας αρχειακό υλικό των ετών 1882-1930 από τις νότιες πολιτείες των Η.Π.Α., βρήκαν στατιστικά σημαντική αρνητική συσχέτιση μεταξύ ενός οικονομικού δείκτη (τιμή του βαμβακιού) και του αριθμού των λυντσαρισμάτων εναντίον των Μαύρων, εύρημα που επιβεβαιώθηκε αργότερα και με τη χρήση πιο προηγμένων στατιστικών μεθόδων (Herworth & West, 1988): όσο έπεφτε η τιμή του βαμβακιού (δηλ. όσο επιδεινώνονταν οι οικονομικές συνθήκες), τόσο αυξάνονταν τα κρούσματα ρατσιστικής βίας. Πρόσφατες έρευνες που στηρίζονται στις θεωρίες απειλής για την προκατάληψη (Riek, Mania, & Gaertner, 2006. Stephan & Stephan, 2000) έχουν εξετάσει την επίδραση της (παγκόσμιας) οικονομικής κρίσης στην εκδήλωση προκατάληψης κατά συγκεκριμένων εξω-ομάδων. Σε δύο πειραματικές μελέτες, οι Butz και Yogeeswaran (2011) διαπίστωσαν ότι οι συμμετέχοντες που εκτέθηκαν στη συνθήκη οικονομικής απειλής (κείμενο για την οικονομική κρίση στις Η.Π.Α. με αναφορές σε απώλειες θέσεων εργασίας, τη «φούσκα» των ακινήτων και την αύξηση του εθνικού χρέους) έδειχναν μεγαλύτερη προκατάληψη ενάντια στους Αμερικανούς ασιατικής καταγωγής (το στερεότυπο για τους οποίους παραπέμπει σε απειλή όσον αφορά τους περιορισμένους οικονομικούς πόρους), σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες που εκτέθηκαν στη συνθήκη μη-οι-

κονομικής απειλής (κείμενο για τις επιπτώσεις της υπερθέρμανσης του πλανήτη στις Η.Π.Α.) ή στην ουδέτερη συνθήκη (κείμενο για τα εθνικά πάρκα στις Η.Π.Α.). Ωστόσο, δεν παρατηρήθηκε κάτι αντίστοιχο στην εκδήλωση προκατάληψης ενάντια στους Αφροαμερικανούς, το στερεότυπο για τους οποίους δεν παραπέμπει σε οικονομική απειλή. Στο ευρωπαϊκό πλαίσιο της οικονομικής κρίσης, δημοσκοπική έρευνα του 2009 σε δείγμα 890 Γερμανών (Becker, Wagner, & Christ, 2011) έδειξε ότι η προσλαμβανόμενη απειλή από την οικονομική κρίση συνδέονταν με προκατάληψη ενάντια τους μετανάστες, για όσους πίστευαν ότι για την οικονομική κρίση ευθύνονται οι μετανάστες (απειλητική ως εξω-ομάδα, γιατί παίρνουν τις δουλειές από τους ντόπιους), ενώ συνδέονταν με προκατάληψη ενάντια τους Εβραίους, για όσους πίστευαν ότι για την οικονομική κρίση ευθύνονται οι τραπεζίτες και οι κερδοσκόποι (λόγω του στερεοτύπου για τους Εβραίους ως απειλητικής εξω-ομάδας που έχει κεφάλαια και χειρίζεται την οικονομία).

Στην ενοποιημένη θεωρία απειλής για την προκατάληψη (Integrated Threat Theory), οι Stephan και Stephan (2000) θεωρούν την ταύτιση με την ενδο-ομάδα ως προοίμιο των προσλαμβανόμενων μορφών απειλής από εξω-ομάδες (ρεαλιστική απειλή, συμβολική απειλή, διομαδικό άγχος), που με τη σειρά τους οδηγούν σε προκατάληψη ενάντια τους. Δηλαδή, όσοι έχουν ισχυρή ταύτιση με την ενδο-ομάδα τους θα νιώθουν εντονότερη ρεαλιστική απειλή (αίσθηση ανταγωνισμού και απειλής για τη σωματική και οικονομική ευημερία των μελών της ενδο-ομάδας) και συμβολική απειλή (σύγκρουση αξιών και πεποιθήσεων μεταξύ ενδο-ομάδας και εξω-ομάδας) από την εξω-ομάδα, αλλά και εντονότερο διομαδικό άγχος, και όσο εντονότερες οι προσλαμβανόμενες απειλές τόσο μεγαλύτερη η προκατάληψη ενάντια στην εξω-ομάδα. Δεδομένου ότι η προκατάληψη, ως στάση, αποτελεί προοίμιο των συμπεριφορικών προθέσεων (Ajzen & Fishbein, 1980), μπορούμε να ισχυριστούμε ότι και οι συμπεριφορικές προθέσεις/αποκρίσεις στην προσλαμβανόμενη απειλή από την εξω-ομάδα θα εξαρτώνται από το βαθμό αφοσίωσης/δέσμευσης των μελών της (Ellemers, Spears, & Doosje, 2002).

Μορφές αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα και επιθετικότητα προς εξω-ομάδες

Έχουν μελετηθεί πολλές μορφές αφοσίωσης στην εκάστοτε εθνική ενδο-ομάδα. Σύμφωνα με την ανάλυση του Cameron (2004), η ταύτιση με την εθνική ενδο-ομάδα, δηλ. η εθνική ταύτιση, μπορεί να οριστεί ως η ισχύς προσκόλλησης ή ταύτισης με την εθνική ενδο-ομάδα, ως προς: την *κεντρικότητα* (δηλ. την υποκειμενική σημασία της εθνικής ενδο-ομάδας για την αυτοαντίληψη), τα *συναισθήματα* για την εθνική ενδο-ομάδα (συναισθήματα που πηγάζουν από την ιδιότητα του μέλους) και τους *δεσμούς* με την εθνική ενδο-ομάδα (το βαθμό που τα μέλη νιώθουν ότι αποτελούν μέρος της/ ανήκουν στην εθνική ενδο-ομάδα). Στο πλαίσιο της Θεωρίας της Κοινωνικής Ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1986), η ταύτιση με την ενδο-ομάδα, αν και συνδέεται με την επίδειξη ενδο-ομαδικής εύνοιας, δεν συνδέεται απαραίτητα με προκατάληψη και εχθρότητα προς εξω-ομάδες, αλλά αυτό μπορεί να συμβεί αν η ενδο-ομάδα νιώθει ότι απειλείται, ή αν πιστεύει στην ηθική της υπεροχή έναντι της εξω-ομάδας (Brewer, 1999). Αναφορικά με την εθνική ταύτιση, αν και υπάρχουν ερευνητικές ενδείξεις ότι σχετίζεται με αρνητικές στάσεις απέναντι στους μετανάστες, η σχέση αυτή είναι εξαιρετικά πολύπλοκη (Pehrson, Vignoles & Brown, 2009). Συγκεκριμένα, οι Pehrson και συν. (2009) διαπίστωσαν ότι στη σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης και προκατάληψης ενάντια στους μετανάστες, σημαντικό ρυθμιστικό ρόλο παίζουν οι «εθνικοί ορισμοί» (national definitions), δηλαδή τα κριτήρια βάσει των οποίων τα μέλη της εκάστοτε εθνικής ομάδας ορίζουν την έννοια του έθνους. Οι «εθνοτικοί» (ethnic) ορισμοί για το έθνος στηρίζονται στην κοινή καταγωγή (δεσμοί αίματος, κληρονομικό δικαίωμα), οι «πολιτειακοί» (civic) στην κοινή υπηκοότητα και συμμετοχή στο κοινό πολίτευμα (Ignatieff, 1993), ενώ οι «πολιτισμικοί» (cultural) ορισμοί επικεντρώνονται στον ασπασμό της κυρίαρχης κουλτούρας και κυρίως στην κοινή γλώσσα (Mukherjee, Molina, & Adams, 2012). Χρησιμοποιώντας πολυεπίπεδη ανάλυση σε δεδομένα του 2003 από το International Social Survey

Programme που διεξήχθη σε 31 χώρες, οι Pehrson και συν. (2009) κατέληξαν ότι η σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης και προκατάληψης ενάντια στους μετανάστες ήταν ισχυρότερη στις χώρες όπου επικρατούσε ο πολιτισμικός ορισμός για το έθνος και ασθενέστερη σε εκείνες που επικρατούσε ο πολιτειακός ορισμός, ενώ σε επίπεδο ατόμων, η υιοθέτηση εθνοτικού ορισμού σχετίζονταν θετικά με προκατάληψη ενάντια στους μετανάστες.

Έχει υποστηριχθεί ότι η εθνική ταύτιση αποτελεί ευρύτερη μορφή αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα, της οποίας ειδικότερες εκφάνσεις είναι ο πατριωτισμός και ο εθνικισμός (Blank & Schmidt, 2003), ως διακριτές μορφές αφοσίωσης (Kosterman & Feshbach, 1989). Ο πατριωτισμός ορίζεται ως «*αίσθηση θετικής ταύτισης και συναισθηματική προσκόλληση στην χώρα/πατρίδα*» (Schatz, Staub, & Lavine, 1999, σ. 152), ενώ ο εθνικισμός αφορά αντιλήψεις περί εθνικής υπεροχής και υποστήριξη κυριαρχίας έναντι άλλων εθνών. Έχει διαπιστωθεί ότι ο εθνικισμός σχετίζεται θετικά με αρνητικές στάσεις απέναντι σε εθνοτικές εξω-ομάδες, ενώ ο πατριωτισμός αρνητικά (Blank & Schmidt, 2003).

Ωστόσο, οι Schatz και συν., (1999) υπέθεσαν – αλλά και διαπίστωσαν – ότι ο πατριωτισμός δεν είναι μονοδιάστατη έννοια και έκαναν διάκριση μεταξύ «*τυφλού*» πατριωτισμού που ορίζεται ως άνευ όρων αφοσίωση στην πατρίδα και χαρακτηρίζεται από έλλειψη ανοχής στην κριτική για τη χώρα και «*εποικοδομητικού*» πατριωτισμού που ορίζεται ως αφοσίωση στην πατρίδα και χαρακτηρίζεται από κριτική στάση με στόχο τη βελτίωση της χώρας. Σύμφωνα με τους Schatz και συν. (1999), η διαφοροποίηση μεταξύ τυφλού και εποικοδομητικού πατριωτισμού, πιθανόν να αποσαφηνίζει τη σχέση μεταξύ εθνικισμού και πατριωτισμού, με την έννοια ότι η άνευ όρων αφοσίωση στην πατρίδα που χαρακτηρίζει τον τυφλό πατριωτισμό μπορεί να τροφοδοτεί αντιλήψεις περί εθνικής υπεροχής και υποστήριξη κυριαρχίας έναντι άλλων εθνών (χαρακτηριστικά του εθνικισμού), ενώ η κριτική διάθεση που χαρακτηρίζει τον εποικοδομητικό πατριωτισμό έχει ως στόχο τη βελτίωση της χώρας και όχι την ενίσχυση εθνικής υπεροχής και κυριαρχίας.

Διαπιστώθηκε ότι ο τυφλός πατριωτισμός έχει ισχυρότερη συσχέτιση με την εθνική ταύτιση απ' ό,τι ο εποικοδομητικός πατριωτισμός. Επίσης, ενώ ο τυφλός πατριωτισμός παρουσιάζει ισχυρή θετική συσχέτιση με τον εθνικισμό και την πρόσληψη εθνικής ευαλωτότητας σε εξωτερικές επιθέσεις (Schatz και συν., 1999), ο εποικοδομητικός πατριωτισμός δεν παρουσιάζει ανάλογη στατιστικά σημαντική συσχέτιση. Τέλος, ο τυφλός πατριωτισμός παρουσιάζει θετική συσχέτιση με την αίσθηση (ρεαλιστικής) απειλής και την υποστήριξη επιθέσεων κατά εξω-ομάδων, ενώ ο εποικοδομητικός πατριωτισμός αρνητική (Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, & Jayawickreme, 2009). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι υπάρχουν ερευνητικές ενδείξεις για θετική σχέση μεταξύ τυφλού πατριωτισμού και εθνο-πολιτισμικού ορισμού του έθνους και μεταξύ εποικοδομητικού πατριωτισμού και πολιτειακού ορισμού (Roth, Lyons, & Chryssochoou, 2005).

Μια πιο πρόσφατη σχετική έννοια είναι ο συλλογικός ναρκισσισμός που έχει οριστεί ως η «*συναισθηματική επένδυση σε μια μη ρεαλιστική πεποίθηση για το απαράμιλλο μεγαλείο της ενδο-ομάδας*» (Golec de Zavala και συν., 2009, σ. 1074). Ο εθνικός συλλογικός ναρκισσισμός αποτελεί επίσης μορφή αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα που όμως διαφέρει από τον εθνικισμό, γιατί στον εθνικό συλλογικό ναρκισσισμό, οι πεποιθήσεις για την εθνική υπεροχή δεν συμπορεύονται με υποστήριξη εθνικής κυριαρχίας. Επίσης, διαφέρει από τον τυφλό πατριωτισμό, που χαρακτηρίζεται από δυσανεξία στην κριτική, γιατί ο εθνικός συλλογικός ναρκισσισμός ενέχει ανησυχία/εμμονή με την κριτική, και εγρήγορση σε απειλές κατά της εξιδανικευμένης εικόνας της εθνικής ενδο-ομάδας, που ενδόμυχα αμφισβητείται και έτσι εξαρτάται από την έξωθεν εγκυροποίηση (Golec de Zavala, & Cichocka, 2012). Έχει διαπιστωθεί ότι ο εθνικός συλλογικός ναρκισσισμός έχει θετική συσχέτιση με τον τυφλό και αρνητική με τον εποικοδομητικό πατριωτισμό. Υπάρχουν αρκετές ερευνητικές ενδείξεις ότι ο εθνικός συλλογικός ναρκισσισμός σχετίζεται με επιθετικότητα προς εξω-ομάδες: με αίσθηση (ρεαλιστικής) απειλής και υποστήριξη επιθέσεων κατά εξω-ομά-

δων (Αμερικανικό δείγμα, Golec de Zavala και συν., 2009), με αίσθηση σχετικής αποστέρησης των Μαύρων σε σχέση με τους Λευκούς και αρνητικές στάσεις απέναντι στους Λευκούς (Βρετανικό δείγμα, Golec de Zavala και συν., 2009) και με Αντισημιτισμό (Πολωνικό δείγμα, Golec de Zavala & Cichocka, 2012). Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι Πολωνοί που ασπάζονταν σε μεγάλο βαθμό τον εθνικό συλλογικό ναρκισσισμό έδειχναν επιθετικές τάσεις προς τους Γάλλους, όταν νόμιζαν ότι οι Γάλλοι κριτικάρουν την Πολωνία (Golec de Zavala, Cichocka, & Bilewicz, 2013, σ. 17). Τέλος, σε 5 έρευνες όπου συμμετείχαν Βρετανοί και Πολωνοί φοιτητές, οι Golec de Zavala και συν. (2013) έδειξαν ότι όταν ελέγχθηκε στατιστικά η θετική σχέση μεταξύ εθνικού συλλογικού ναρκισσισμού και άλλων μορφών αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα (κυρίως εθνικής ταύτισης), η ναρκισσιστική αφοσίωση στην ενδο-ομάδα σχετιζόταν με αρνητικές στάσεις απέναντι σε εξω-ομάδες, ενώ η μη-ναρκισσιστική με θετικές.

Στην παρούσα έρευνα, επελέγησαν προς μελέτη μεταξύ των διαφόρων μορφών αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα, ο τυφλός και εποικοδομητικός πατριωτισμός και ο συλλογικός ναρκισσισμός έναντι της ευρύτερης έννοιας της εθνικής ταύτισης, διότι η εθνική ταύτιση –και ο τρόπος μέτρησής της – δεν περιγράφει τις πεποιθήσεις για την εθνική ομάδα, ούτε τις συμπεριφορές για τη στήριξή της.

Η παρούσα έρευνα

Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα, η Ελλάδα είναι πρώτη στον κατάλογο των χωρών της Ε.Ε., των οποίων οι πολίτες παρουσιάζουν εξαιρετικά ισχυρούς δεσμούς με τη χώρα τους (Eurobarometer, 2012), εύρημα αναμενόμενο, δεδομένου ότι έχει διαπιστωθεί πως σε συνθήκες απειλής για τη χώρα (όπως οι επιθέσεις ενάντια σε Αμερικανικούς στόχους την 11^η Σεπτεμβρίου, 2001), παρουσιάζεται σημαντικά αυξημένη εθνική ταύτιση σε σχέση με πριν (Moskalensko, McCauley, & Rozin, 2006). Θεωρούμε ότι η αυξημένη αφοσίωση στη εθνική ενδο-ομάδα –απόρροια της γενικευμένης απειλής που αποτελεί η οικονομική κρί-

ση για την Ελλάδα και τους Έλληνες– μπορεί να οδηγήσει σε υποστήριξη επιθετικών πράξεων ενάντια σε συγκεκριμένες ομάδες-στόχους λόγω των διαφορετικών μορφών απειλής που πιθανόν εκπροσωπούν αυτές οι εξω-ομάδες, έκφανση των οποίων (απειλών) αποτελούν διαφορετικές όψεις της προκατάληψης.

Στην παρούσα έρευνα, η επιλογή των συγκεκριμένων ομάδων-στόχων (μετανάστες, Γερμανοί) έγινε βάσει μιας σειράς πρακτικών και θεωρητικών κριτηρίων. Σύμφωνα με το μοντέλο του περιεχομένου των στερεοτύπων (Cuddy, Fiske, & Glick, 2007), υποθέτουμε ότι οι μετανάστες πρέπει να προσλαμβάνονται ως χαμηλού status (σε σχέση με τους Έλληνες) ανταγωνιστική εξω-ομάδα (δηλ. θεωρούνται μη ικανοί και ψυχροί), που προκαλούν αμιγώς αρνητικά συναισθήματα (περιφρόνηση, αηδία) ως αποτέλεσμα μιας καθοδικής αντιπαραθετικής κοινωνικής σύγκρισης: συνεπώς οι συμπεριφορικές προθέσεις απέναντι τους πρέπει να είναι αμιγώς αρνητικές (ενεργή βλάβη –τσακωμός, επίθεση, ή παθητική βλάβη– αποκλεισμός, υποτίμηση). Από την άλλη μεριά, οι Γερμανοί πρέπει να προσλαμβάνονται ως υψηλού status (σε σχέση με τους Έλληνες) ανταγωνιστική εξω-ομάδα (δηλ. θεωρούνται ικανοί και ψυχροί), που προκαλεί αμφίθυμα συναισθήματα (σεβασμό, μνησικακία, ζήλεια, φθόνο), ως αποτέλεσμα μιας ανοδικής αντιπαραθετικής κοινωνικής σύγκρισης: συνεπώς οι συμπεριφορικές προθέσεις απέναντι τους πρέπει να είναι αμφίθυμες (παθητική διευκόλυνση –συνεργασία, συναναστροφή, ή ενεργή βλάβη– τσακωμός, επίθεση). Επομένως, το μοντέλο του περιεχομένου των στερεοτύπων προβλέπει επιθετικές συμπεριφορές απέναντι στα μέλη και των δύο ομάδων, και όπως προαναφέραμε, τόσο μετανάστες όσο και Γερμανοί έχουν πράγματι γίνει στόχοι επιθέσεων.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι τα στερεότυπα για τις δύο ομάδες-στόχους πρέπει να είναι αρνητικά, και όπως διαπιστώθηκε σε έρευνα για τον έλεγχο της ενοποιημένης θεωρίας απειλής για την προκατάληψη (Stephan, και συν., 2002) τα αρνητικά στερεότυπα για την εξω-ομάδα (όπως εξ άλλου και η ταύτιση με την ενδο-ομάδα) συνδέονται με προσλαμβανόμενη (ρεαλιστική και συμβολική)

απειλή από την εξω-ομάδα που οδηγεί σε προκατάληψη ενάντια στην εξω-ομάδα. Τόσο ορισμένοι πολιτικοί όσο και πολλά μέσα μαζικής ενημέρωσης, παρουσιάζουν τους μετανάστες και τους Γερμανούς ως πηγές απειλής για την Ελλάδα και τους Έλληνες. Οι μετανάστες παρουσιάζονται μεν ως πηγή ρεαλιστικής απειλής (οικονομικής απειλής λόγω θέσεων εργασίας που στερούν από τους Έλληνες, και απειλής κατά της ασφάλειας των Ελλήνων, λόγω εγκληματικών συμπεριφορών), αλλά κυρίως ως πηγή συμβολικής απειλής (πολιτισμικές διαφορές μεταξύ μεταναστών και Ελλήνων αναφορικά με ηθική, αξίες, πεποιθήσεις και στάσεις). Από την άλλη πλευρά, οι Γερμανοί παρουσιάζονται κυρίως ως πηγή ρεαλιστικής απειλής (απειλής κατά οικονομικής και πολιτικής ισχύος της Ελλάδας), λόγω της οικονομικής τους ηγεμονίας στην Ευρωζώνη (βλ. Mahnkopf, 2012), και της «απώλειας» εθνικής κυριαρχίας της Ελλάδας, για την οποία θεωρούνται υπεύθυνοι (βλ. Kirschbaum, 2011. Pew Research Center, 2012), αλλά και συμβολικής απειλής (απειλούν την εικόνα του έθνους, θεωρώντας μας τεμπέληδες και ανίκανους, π.χ. Pew Research Center, 2012).

Οι παραπάνω ισχυρισμοί σε θεωρητικό επίπεδο υποστηρίζονται και από την ανάλυση των Levin, Kteily, Pratto, Sidanius, και Matthews (υπό έκδοση), οι οποίοι εντοπίζουν δύο μείζονα είδη απειλών εκ μέρους εξω-ομάδων: (α) την κυριαρχία επί των πόρων (resource domination) που αφορά την προσλαμβανόμενη απειλή κυριαρχίας επί των οικονομικών, αλλά και επί των συμβολικών πόρων (συλλογική αυτοεκτίμηση και περηφάνια) της ενδο-ομάδας, που προκαλούν θυμό προς την εξω-ομάδα, και (β) τη «μόλυνση» των αξιών (value contamination) που αφορούν απειλή κατά των πεποιθήσεων και των αξιών της ενδο-ομάδας, που προκαλούν περιφρόνηση, αηδία προς την εξω-ομάδα. Βάσει αυτής της ανάλυσης, οι Γερμανοί ως υψηλού status εξω-ομάδα εκπροσωπούν την απειλή της κυριαρχίας επί των πόρων, ενώ οι μετανάστες ως χαμηλού status εξω-ομάδα εκπροσωπούν την απειλή της μόλυνσης αξιών.

Ακολουθώντας το σκεπτικό των Stephan, και συν., (2002, σ. 1243) που ισχυρίζονται ότι «η έννοια των συμβολικών απειλών στην ενοποιημένη

θεωρία απειλής είναι εννοιολογικά συγγενής με την ιδέα του συμβολικού και μοντέρνου ρατσισμού», διατυπώνουμε την άποψη ότι και η έννοια των ρεαλιστικών απειλών είναι εννοιολογικά συγγενής με την ιδέα του ωμού και παλιομοδίτικου ρατσισμού. Επομένως, θεωρούμε ότι οι ρεαλιστικές και συμβολικές απειλές που προέρχονται από τις δύο εξω-ομάδες, εκφράζονται μέσω της ωμής και διακριτικής προκατάληψης (Pettigrew & Meertens, 1995) αντίστοιχα. Η ωμή (blatant) προκατάληψη (ως άμεση και παλιομοδίτικη μορφή) εκφράζεται ως αίσθηση απειλής από την εξω-ομάδα και απόρριψή της και αποφυγή προσωπικής σχέσης με τα μέλη της, ενώ η διακριτική (subtle) προκατάληψη (ως έμμεση και μοντέρνα μορφή) εκφράζεται μέσω υπεράσπισης παραδοσιακών αξιών (που παραβιάζει η εξω-ομάδα), διόγκωσης πολιτισμικών διαφορών μεταξύ ενδο-ομάδας και εξω-ομάδας και άρνησης θετικών συναισθημάτων προς τα μέλη της εξω-ομάδας. Αξίζει να σημειωθεί ότι με βάση δεδομένα από 4 ευρωπαϊκές χώρες ο εθνοκεντρισμός και η εθνική υπερηφάνεια παρουσιάζουν θετική συσχέτιση με την ωμή και τη διακριτική προκατάληψη, και ότι η υποστήριξη ρατσιστικών κινημάτων έχει ισχυρή θετική συσχέτιση με την ωμή προκατάληψη (Pettigrew & Meertens, 1995). Στην παρούσα έρευνα, επελέγησαν προς μελέτη η ωμή και διακριτική προκατάληψη διότι η εν λόγω διάκριση των μορφών προκατάληψης μελετήθηκε για πρώτη φορά σε ευρωπαϊκό πλαίσιο, για να μετρήσει την προκατάληψη ενάντια σε μετανάστες, ενώ άλλες μορφές ρατσισμού, όπως ο συμβολικός (Kinder & Sears, 1981) ή ο μοντέρνος ρατσισμός (McConahay, Hardee, & Batts, 1981), μελετήθηκαν στις ΗΠΑ και κυρίως για το ρατσισμό ενάντια στους Αφροαμερικανούς.

Υιοθετώντας το βασικό σκεπτικό της ενοποιημένης θεωρίας απειλής για την προκατάληψη (Stephan & Stephan, 2000. Stephan, και συν., 2002) και διευρύνοντάς το, όπως περιγράψαμε παραπάνω, προβαίνουμε στην εξής βασική υπόθεση: Η σχέση μεταξύ των διαφορετικών μορφών αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα (τυφλός – εποικοδομητικός πατριωτισμός, συλλογικός ναρκισσισμός) και της υποστήριξης επιθετικών πρά-

ξων κατά των μεταναστών και των Γερμανών, θα διαμεσολαβείται από τις δύο μορφές προκατάληψης (ωμή – διακριτική). Η βασική αυτή πρόβλεψη διαφοροποιείται ανάλογα με τη μορφή αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα, και το status (και επομένως το στερεότυπο) της ανταγωνιστικής εξω-ομάδας.

Ο συλλογικός ναρκισσισμός, ως «αμυντική» μορφή εθνικής αφοσίωσης που υποκρύπτει ανασφάλεια αναφορικά με την εξιδανικευμένη εικόνα της εθνικής ενδο-ομάδας, θα εκφράζεται με εναντίωση στις εξω-ομάδες που αμφισβητούν ή δεν αποδέχονται αυτή την εξιδανικευμένη εικόνα. Επομένως, η θετική σχέση μεταξύ συλλογικού ναρκισσισμού και υποστήριξης επιθετικών πράξεων κατά εξω-ομάδων θα διαμεσολαβείται τόσο από την ωμή προκατάληψη (που αντανακλά ρεαλιστικές απειλές) όσο και από τη διακριτική προκατάληψη (που αντανακλά συμβολικές απειλές) τόσο στην περίπτωση των μεταναστών όσο και των Γερμανών. Από την άλλη μεριά, ο τυφλός πατριωτισμός, ως «επιθετική» μορφή εθνικής αφοσίωσης που έχει στενή σχέση με τον εθνικισμό, θα εκφράζεται με εναντίωση σε χαμηλότερου status εξω-ομάδες, σε μια προσπάθεια διάσωσης της θετικής εικόνας για το έθνος (βλ. Θεωρία Κοινωνικής Ταυτότητας, Tajfel & Turner, 1986), διότι η σύγκριση με ομάδες χαμηλότερου status (μετανάστες) μπορεί να ενισχύσει την αίσθησης εθνικής υπεροχής. Επομένως, η θετική σχέση μεταξύ τυφλού πατριωτισμού και υποστήριξης επιθετικών πράξεων κατά μεταναστών θα διαμεσολαβείται από την ωμή προκατάληψη, αλλά και από τη διακριτική προκατάληψη, λόγω της σχέσης μεταξύ τυφλού πατριωτισμού και φόβου πολιτισμικής «μόλυνσης» (cultural contamination, βλ. Schatz και συν., 1999). Τέλος, ο εποικοδομητικός πατριωτισμός, ως καλοπροαίρετη κριτική μορφή εθνικής αφοσίωσης, υποδηλώνει αναγνώριση των προβλημάτων της χώρας και κριτική για ασκούμενες πολιτικές, χωρίς να εμπεριέχει σύγκριση με άλλες χώρες ή λαούς (Wagner, Becker, Christ, Pettigrew, & Schmidt, 2012). Από αυτή την άποψη, δεν θα έπρεπε να σχετίζεται με προκατάληψη ή επιθετικότητα κατά εξω-ομάδων, αν και τα αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών είναι ανάμικτα: κάποιες έρευνες δείχνουν αρνητική

σχέση μεταξύ εποικοδομητικού πατριωτισμού και προκατάληψης και άλλες καμία σχέση (βλ. Wagner και συν., 2012). Στις παρούσες συνθήκες οικονομικής κρίσης, η αναγνώριση των προβλημάτων της Ελλάδας και η κριτική για τις ασκούμενες πολιτικές επικεντρώνεται στον οικονομικό τομέα και επομένως μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο εποικοδομητικός πατριωτισμός θα σχετίζεται αρνητικά με υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών, εφόσον οι εποικοδομητικοί πατριώτες θεωρούν τη χώρα υπεύθυνη για την πορεία της και όχι τους Γερμανούς.

Με δεδομένο ότι στην παρούσα οικονομική συγκυρία, όπως περιγράψαμε παραπάνω, διαφαίνεται πως οι Γερμανοί εκλαμβάνονται περισσότερο ως πηγή ρεαλιστικής απειλής και λιγότερο ως πηγή συμβολικής απειλής, ενώ οι μετανάστες αντίστροφως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών θα επηρεάζεται περισσότερο από την ωμή σε σχέση με τη διακριτική προκατάληψη, ενώ η υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών θα επηρεάζεται περισσότερο από τη διακριτική σε σχέση με την ωμή προκατάληψη.

2. Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Για τη συλλογή δεδομένων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της χιονοστιβάδας, από την οποία προέκυψε ένα ευκαιριακό, αλλά και ετερόκλητο δείγμα 124 ατόμων (48 ανδρών και 76 γυναικών), ηλικίας μεταξύ 18 και 56 ετών ($M = 31.59$, $T.A. = 10.97$). Εξ' αυτών, 58.3% ήταν εργαζόμενοι, 26.6% φοιτητές και 15% άνεργοι, ενώ 35% ήταν απόφοιτοι λυκείου, 41.5% πανεπιστημίου και 23.5% απόφοιτοι Τ.Ε.Ι. Οι συμμετέχοντες πληροφορήθηκαν ότι επρόκειτο να λάβουν μέρος σε μια έρευνα για τρέχοντα ζητήματα που απασχολούν την ελληνική κοινωνία.

Μετρήσεις

Συλλογικός Ναρκισσισμός: Για τη μέτρηση του συλλογικού ναρκισσισμού χρησιμοποιήθηκε κλίμακα 9 στοιχείων (προσαρμοσμένη στα ελληνικά

από την πρωτότυπη κλίμακα των Golec de Zavala και συν., 2009). Οι συμμετέχοντες δήλωναν το βαθμό συμφωνίας τους σε δηλώσεις όπως, «Ο ελληνικός λαός αξίζει ξεχωριστή μεταχείριση», «Δεν υπάρχουν πολλοί λαοί που να αναγνωρίζουν πλήρως τη σημασία του ελληνικού λαού», χρησιμοποιώντας μια 7-βάθμια κλίμακα Likert (1 = *διαφωνώ απόλυτα*, 7 = *συμφωνώ απόλυτα*, $\alpha = .87$).

Τυφλός και εποικοδομητικός πατριωτισμός: Στη συνέχεια χορηγήθηκαν στους συμμετέχοντες οι κλίμακες για τον τυφλό (12 στοιχείων, π.χ. «Θα υποστήριζα τη χώρα μου είτε είχε δίκιο είτε άδικο», «Είναι ανθελληνικό να ασκείς κριτική σε αυτή τη χώρα») και για τον εποικοδομητικό πατριωτισμό (6 στοιχείων, π.χ. «Εάν ασκώ κριτική στην Ελλάδα, το κάνω από αγάπη για τη χώρα μου», «Η αγάπη μου για τη χώρα απαιτεί να υψώνω τη φωνή μου ενάντια σε δημοφιλείς αλλά δυνητικά καταστροφικές πολιτικές»), προσαρμοσμένες στα ελληνικά από τις πρωτότυπες κλίμακες των Schatz και συν. (1999). Οι απαντήσεις δόθηκαν σε 7-βάθμια κλίμακα, από το 1 (*διαφωνώ απόλυτα*) έως το 7 (*συμφωνώ απόλυτα*), ενώ ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας Cronbach ήταν ικανοποιητικός τόσο για τον τυφλό ($\alpha = .78$) όσο και για τον εποικοδομητικό πατριωτισμό ($\alpha = .84$).

Για να ελεγχθούν τυχόν επιδράσεις της σειράς χορήγησης των ερωτήσεων (*response order effects*), οι κλίμακες που ακολουθούν και αφορούν σε μετρήσεις στάσης απέναντι στις δύο εξω-ομάδες (ωμή και διακριτική προκατάληψη, στήριξη επιθετικών συμπεριφορών ενάντια στις εξω-ομάδες) χορηγήθηκαν στο 54% των συμμετεχόντων ($N = 67$) πρώτα για την ομάδα χαμηλού status (μετανάστες) και στη συνέχεια για την ομάδα υψηλού status (Γερμανοί). Η σειρά αντιστράφηκε για το υπόλοιπο 46% του δείγματος ($N = 57$). Οι στατιστικοί έλεγχοι έδειξαν ότι οι απαντήσεις δε διέφεραν σε στατιστικά σημαντικό βαθμό ανάλογα με τη σειρά χορήγησης των ερωτήσεων. Όλες οι απαντήσεις δόθηκαν σε 7-βάθμια κλίμακα Likert (1 = *διαφωνώ απόλυτα*, 7 = *συμφωνώ απόλυτα*).

Ωμή και διακριτική προκατάληψη: Για αυτές τις μετρήσεις προσαρμόστηκαν στα ελληνικά οι κλίμακες ωμής και διακριτικής προκατάληψης των Pettigrew και Meertens (1995). Η ωμή προκατάληψη

μετρήθηκε με 9 στοιχεία ($\alpha = .87$ για μετανάστες, π.χ., «Οι περισσότεροι μετανάστες παίρνουν δουλειές που θα έπρεπε να έχουν οι Έλληνες», «Πολλοί πολιτικοί στην Ελλάδα ενδιαφέρονται σε υπερβολικό βαθμό για τους μετανάστες και όχι αρκετά για το μέσο Έλληνα», $\alpha = .87$ για Γερμανούς, π.χ. «Οι Γερμανοί, με τη λιτότητα που μας επιβάλουν, μας στερούν από πολύτιμο επιστημονικό και εργατικό δυναμικό, που είναι απαραίτητο στην Ελλάδα», «Πολλοί πολιτικοί στην Ελλάδα ενδιαφέρονται σε υπερβολικό βαθμό να είναι «εντάξει» απέναντι στους Γερμανούς και όχι αρκετά για το μέσο Έλληνα»), ενώ η διακριτική προκατάληψη με 13 ($\alpha = .85$ για μετανάστες, π.χ. «Οι μετανάστες που ζουν εδώ δεν πρέπει να φυτρώνουν εκεί που δεν τους σπέρνουν», «Οι μετανάστες δεν πρέπει να ζητάνε ειδική μεταχείριση, αλλά πρέπει να δουλέψουν σκληρά για να ξεπεράσουν την προκατάληψη εναντίον τους», $\alpha = .86$ για Γερμανούς, π.χ. «Οι Γερμανοί δεν πρέπει να φυτρώνουν εκεί που δεν τους σπέρνουν», «Οι Γερμανοί δεν πρέπει να παραπονούνται που υπάρχει προκατάληψη εναντίον τους, αλλά πρέπει να κάνουν κάτι για να την ξεπεράσουν»).

Υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά εξω-ομάδων: Για αυτή τη μέτρηση κατασκευάσαμε δύο κλίμακες 5 στοιχείων (μία για κάθε εξω-ομάδα), βασισμένες σε πραγματικά περιστατικά επιθετικών πράξεων κατά μεταναστών (π.χ., «Δικαιολογώ τους Έλληνες που προβαίνουν σε ακραίες ή βίαιες πράξεις ενάντια σε μετανάστες», «Υποστηρίζω τις εμπρηστικές επιθέσεις σε σπίτια ή μαγαζιά μεταναστών») και γερμανικών στόχων (π.χ., «Δικαιολογώ τους Έλληνες που προβαίνουν σε ακραίες ή βίαιες πράξεις ενάντια σε Γερμανούς», «Θα υποστήριζα εμπρηστικές επιθέσεις στη γερμανική πρεσβεία»). Και οι δύο κλίμακες παρουσίασαν υψηλή εσωτερική συνέπεια (υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά μεταναστών: $\alpha = .89$, κατά Γερμανών: $\alpha = .87$).

3. Αποτελέσματα

Συγκρίσεις μέσων όρων

Από ανάλυση διακύμανσης (εντός υποκειμένων) προέκυψε στατιστικά σημαντική διαφορά

Πίνακας 1
Συσχετίσεις μεταξύ μορφών εθνικής αφοσίωσης, μορφών προκατάληψης και υποστήριξης
επιθετικών πράξεων για την εξω-ομάδα των μεταναστών

Μεταβλητή	Ωμή Προκατάληψη	Διακριτική Προκατάληψη	Υποστήριξη επιθετικών πράξεων
Συλλογικός Ναρκισσισμός	.68***	.53***	.34***
Εποικοδομητικός Πατριωτισμός	-.03	-.02	-.10
Τυφλός Πατριωτισμός	.52***	.42***	.48***
Ωμή Προκατάληψη	–	.66***	.53***
Διακριτική Προκατάληψη		–	.57***

*** $p < .001$

αναφορικά με το βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες υιοθετούσαν την κάθε μια από τις τρεις μορφές αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα, $F(2,210) = 275.50, p < .001$. Οι post hoc συγκρίσεις έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες υιοθετούσαν τον εποικοδομητικό πατριωτισμό ($M = 5.85$) σε μεγαλύτερο βαθμό τόσο από το συλλογικό ναρκισσισμό ($M = 4.43, p < .001$) όσο και από τον τυφλό πατριωτισμό ($M = 2.90, p < .001$), και τον συλλογικό ναρκισσισμό σε μεγαλύτερο βαθμό από τον τυφλό πατριωτισμό ($p < .001$). Επίσης, ο συλλογικός ναρκισσισμός παρουσίαζε στατιστικά σημαντική συσχέτιση μόνο με τον τυφλό πατριωτισμό ($r = .56, p < .001$), ενώ δεν υπήρχε στατιστικά σημαντική συσχέτιση μεταξύ τυφλού και εποικοδομητικού πατριωτισμού ($r = -.02, n.s.$).

Από ανάλυση διακύμανσης διπλής κατεύθυνσης (εντός υποκειμένων) 2 (μορφή προκατάληψης: διακριτική – ωμή) $\times$ 2 (ταυτότητα εξω-ομάδας: μετανάστες – Γερμανοί) προέκυψε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση του είδους προκατάληψης, $F(1,109) = 90.48, p < .001$: συνολικά, η διακριτική προκατάληψη ($M = 4.51$) ήταν υψηλότερη σε σχέση με την ωμή ($M = 3.77$) και αυτό ίσχυε τόσο για τους μετανάστες ($M_{\text{διακριτική}} = 4.13, M_{\text{ωμή}} = 3.60, p < .001$) όσο και για τους Γερμανούς ($M_{\text{διακριτική}} = 4.89, M_{\text{ωμή}} = 3.95, p < .001$), αποτέλεσμα αναμενόμενο με βάση τα ευρήματα προηγούμενων ερευνών. Επίσης υπήρχε στατιστικά σημαντική κύρια επίδραση της ταυτότητας της εξω-ομάδας, $F(1,109) = 64.37, p < .001$: συνολικά,

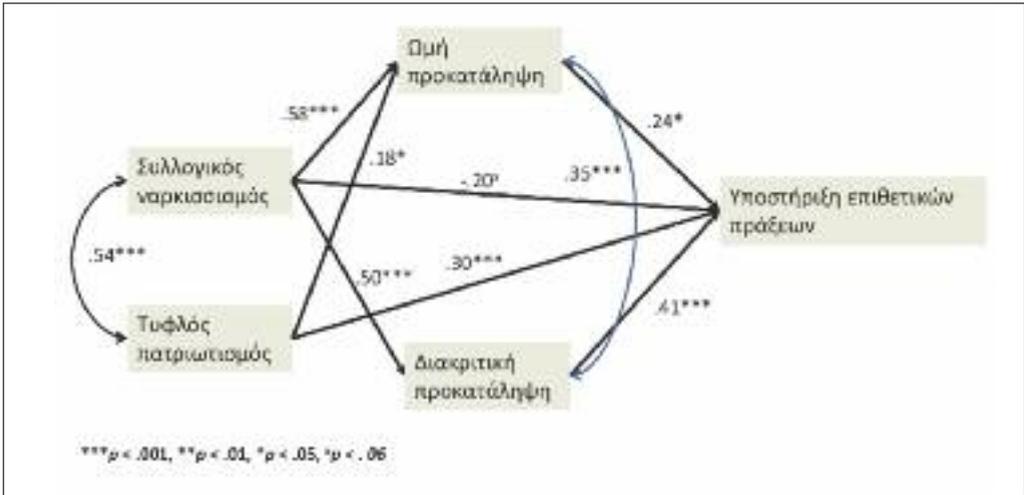
υπήρχε υψηλότερη προκατάληψη ενάντια στους Γερμανούς ($M = 4.42$) σε σχέση με τους μετανάστες ($M = 3.86$), αλλά αυτή η διαφορά ήταν εντονότερη στη διακριτική ($p < .001$) απ' ό,τι στην ωμή ($p < .01$) προκατάληψη, εύρημα που προέκυψε από την ανάλυση απλών κυρίων επιδράσεων, λόγω της ύπαρξης στατιστικά σημαντικής αλληλεπίδρασης μορφής προκατάληψης και ταυτότητας της εξω-ομάδας, $F(1,109) = 21.97, p < .001$. Τέλος, οι συμμετέχοντες υποστήριζαν σε μεγαλύτερο βαθμό επιθετικές πράξεις ενάντια στους Γερμανούς ($M = 2.67$) απ' ό,τι ενάντια στους μετανάστες ($M = 1.84$), $t(123) = 7.01, p < .001$.

Ανάλυση διαδρομών

Για τον έλεγχο της βασικής υπόθεσης ότι η σχέση μεταξύ των διαφορετικών μορφών αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα (τυφλός – εποικοδομητικός πατριωτισμός, συλλογικός ναρκισσισμός) και της υποστήριξης επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών και των Γερμανών θα διαμεσολαβείται από τις δύο μορφές προκατάληψης (ωμή – διακριτική), χρησιμοποιήθηκε ανάλυση διαδρομών χωριστά για την κάθε εξω-ομάδα.

Μετανάστες: Στον Πίνακα 1 παρατίθενται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση διαδρομών για τους μετανάστες.

Στο μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους μετανάστες αρχικά λάβαμε υπόψη όλες τις άμε-

Σχήμα 1
Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την εξω-ομάδα των μεταναστών

σες επιδράσεις των «ανεξάρτητων» μεταβλητών, δηλ. των τριών μορφών αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα (τυφλός – εποικοδομητικός πατριωτισμός, συλλογικός ναρκισσισμός) και των «διαμεσολαβητικών» μεταβλητών (ωμή και διακριτική προκατάληψη) στην «εξαρτημένη» μεταβλητή, δηλ. την υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών, αλλά και όλες τις έμμεσες επιδράσεις των «ανεξάρτητων» μεταβλητών, στην «εξαρτημένη» μεταβλητή, μέσω των επιδράσεών τους στις «διαμεσολαβητικές» μεταβλητές, καθώς επίσης και τις συνδιακυμάνσεις (covariances) μεταξύ των τριών ανεξάρτητων μεταβλητών και μεταξύ των διαμεσολαβητικών μεταβλητών. Στη συνέχεια αφαιρέθηκαν οι μη στατιστικά σημαντικές συνδιακυμάνσεις και διαδρομές. Οι τιμές που εμφανίζονται στα ευθύγραμμα βέλη (διαδρομές) είναι σταθμισμένοι συντελεστές παλινδρόμησης (standardized regression coefficients), ενώ οι τιμές στα καμπυλόγραμμα βέλη είναι δείκτες συνδιακύμανσης.

Το τελικό μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους μετανάστες (Σχήμα 1) είχε συνολικά καλή προσαρμογή ($N = 124, \chi^2 = 1.43, df = 1, p = .231$), όπως δείχνουν και οι ικανοποιητικοί δείκτες καλής προσαρμογής (goodness of fit), $NFI = .99,$

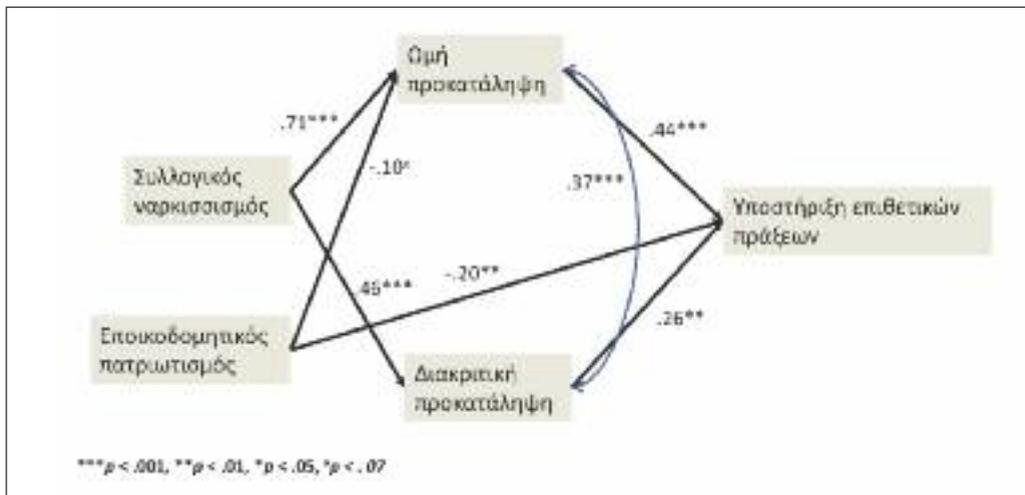
$RFI = .99, IFI = 1.00, CFI = 1.00, RMSEA = .059$. Συνολικά, το μοντέλο ερμηνεύει 41% της διακύμανσης της υποστήριξης επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών.

Παρατηρούμε ότι ο συλλογικός ναρκισσισμός έχει στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση τόσο στην ωμή όσο και στη διακριτική προκατάληψη κατά των μεταναστών, ενώ ο τυφλός πατριωτισμός έχει στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση μόνο στην ωμή προκατάληψη. Στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά μεταναστών έχουν η διακριτική προκατάληψη, ο τυφλός πατριωτισμός και η ωμή προκατάληψη, και οριακά στατιστικά σημαντική επίδραση ο συλλογικός ναρκισσισμός. Η επίδραση του συλλογικού ναρκισσισμού στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά μεταναστών είναι κυρίως έμμεση ($\beta = .34$), δηλαδή διαμεσολαβείται από την ωμή και διακριτική προκατάληψη (εύρημα που υποστηρίζει τη σχετική υπόθεση), ενώ του τυφλού πατριωτισμού κυρίως άμεση και δευτερευόντως έμμεση ($\beta = .042$), δηλαδή διαμεσολαβείται εν μέρει από την ωμή προκατάληψη (εύρημα που υποστηρίζει εν μέρει τη σχετική υπόθεση). Οι συνολικές επιδράσεις (άμεσες και έμμεσες) των ανεξάρτητων μεταβλητών και των διαμεσολαβητών

Πίνακας 2
Συσχετίσεις μεταξύ μορφών εθνικής αφοσίωσης, μορφών προκατάληψης
και υποστήριξης επιθετικών πράξεων για την εξω-ομάδα των Γερμανών

Μεταβλητή	Ωμή Προκατάληψη	Διακριτική Προκατάληψη	Υποστήριξη επιθετικών πράξεων
Συλλογικός Ναρκισσισμός	.70***	.46***	.47***
Εποικοδομητικός Πατριωτισμός	-.01	-.06	-.19*
Τυφλός Πατριωτισμός	.46***	.24*	.31*
Ωμή Προκατάληψη	–	.66***	.62***
Διακριτική Προκατάληψη		–	.54***

*** $p < .001$, ** $p < .01$, * $p < .05$

Σχήμα 2
Μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για την εξω-ομάδα των Γερμανών

στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά μεταναστών δείχνουν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση ασκούν η διακριτική προκατάληψη ($\beta = .41$) και ο τυφλός πατριωτισμός ($\beta = .35$), και ακολουθούν η ωμή προκατάληψη ($\beta = .24$), και ο συλλογικός ναρκισσισμός ($\beta = .15$). Επομένως, υποστηρίζεται η υπόθεση ότι η υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών επηρεάζεται περισσότερο από τη διακριτική σε σχέση με την ωμή προκατάληψη.

Γερμανοί: Στον Πίνακα 2 παρατίθενται οι συσχετίσεις μεταξύ όλων των μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν στην ανάλυση διαδρομών για τους Γερμανούς.

Η διαδικασία που ακολουθήθηκε για την τελική μορφή του μοντέλου ανάλυσης διαδρομών για τους Γερμανούς (Σχήμα 2) ήταν η ίδια με αυτή που περιγράφεται παραπάνω για τους μετανάστες.

Το τελικό μοντέλο ανάλυσης διαδρομών για τους Γερμανούς είχε συνολικά καλή προσαρμογή

($N = 124$, $\chi^2 = 3.63$, $df = 3$, $p = .305$), όπως δείχνουν και οι ικανοποιητικοί δείκτες καλής προσαρμογής (goodness of fit), $NFI = .99$, $RFI = .99$, $IFI = 1.00$, $CFI = 1.00$, $RMSEA = .041$. Συνολικά, το μοντέλο ερμήνευε 46% της διακύμανσης της υποστήριξης επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών.

Παρατηρούμε ότι ο συλλογικός ναρκισσισμός έχει στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση τόσο την ωμή όσο και στη διακριτική προκατάληψη κατά των Γερμανών, ενώ ο εποικοδομητικός πατριωτισμός έχει οριακά στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση μόνο στην ωμή προκατάληψη. Στατιστικά σημαντική άμεση επίδραση στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών έχουν η ωμή προκατάληψη, η διακριτική προκατάληψη και ο εποικοδομητικός πατριωτισμός. Η επίδραση του συλλογικού ναρκισσισμού στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών είναι μόνο έμμεση ($\beta = .43$), δηλαδή διαμεσολαβείται από την ωμή και διακριτική προκατάληψη (εύρημα που υποστηρίζει τη σχετική υπόθεση), ενώ του εποικοδομητικού πατριωτισμού κυρίως άμεση και δευτερευόντως έμμεση ($\beta = -.045$), δηλαδή διαμεσολαβείται εν μέρει από την ωμή προκατάληψη (εύρημα που υποστηρίζει εν μέρει τη σχετική υπόθεση). Οι συνολικές επιδράσεις (άμεσες και έμμεσες) των ανεξάρτητων μεταβλητών και των διαμεσολαβητών στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών δείχνουν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση ασκούν η ωμή προκατάληψη ($\beta = .44$) και ο συλλογικός ναρκισσισμός ($\beta = .43$), και ακολουθούν η διακριτική προκατάληψη ($\beta = .26$), και ο εποικοδομητικός πατριωτισμός ($\beta = -.24$). Επομένως, υποστηρίζεται η υπόθεση ότι η υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών επηρεάζεται περισσότερο από την ωμή σε σχέση με τη διακριτική προκατάληψη.

4. Συζήτηση

Στόχος αυτής της έρευνας ήταν να εξετάσει τις σχέσεις μεταξύ διαφορετικών μορφών εθνικής αφοσίωσης με διαφορετικές όψεις της προκατάληψης και πώς από κοινού συμβάλλουν στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά εξω-ομάδων χα-

μηλότερου (μετανάστες) και υψηλότερου (Γερμανοί) status. Η βασική υπόθεση, ότι η σχέση μεταξύ των διαφορετικών μορφών εθνικής αφοσίωσης (τυφλός – εποικοδομητικός πατριωτισμός, συλλογικός ναρκισσισμός) και της υποστήριξης επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών και των Γερμανών θα διαμεσολαβείται από τις δύο μορφές προκατάληψης (ωμή – διακριτική) σε γενικές γραμμές επιβεβαιώθηκε από τα αποτελέσματα.

Πριν συζητήσουμε τα αποτελέσματα των αναλύσεων διαδρομών, αξίζει να σχολιάσουμε τα ευρήματα από τη σύγκριση μέσω των διαφορετικών μορφών προκατάληψης και αφοσίωσης στην εθνική ενδο-ομάδα. Διαπιστώθηκε ότι ο εποικοδομητικός πατριωτισμός αποτελεί την πλέον ισχυρή μορφή εθνικής αφοσίωσης, κάτι που μπορεί να ερμηνευτεί ως αντίδραση των συμμετεχόντων στην προσλαμβανόμενη αύξηση του τυφλού πατριωτισμού που παρατηρείται κάτω από δυσκολες, για τους πολίτες μιας χώρας, συνθήκες εσωτερικής (πτώση βιοτικού επιπέδου, ανεργία) ή εξωτερικής φύσης (απώλεια εθνικής κυριαρχίας λόγω οικονομικής επιτήρησης, βλ. Schatz και συν., 1999, σ. 171). Ας σημειωθεί, ότι ο εποικοδομητικός πατριωτισμός αποτελεί μια πολιτικά ορθή μορφή αφοσίωσης στην εθνική ομάδα και συνεπώς το συγκεκριμένο εύρημα μπορεί επίσης να αντανakλά τη συμμόρφωση των συμμετεχόντων με ό,τι θεωρούν κοινωνικά αποδεκτό. Ο εποικοδομητικός πατριωτισμός, ως καλοπροαίρετη κριτική μορφή εθνικής αφοσίωσης, φαίνεται ότι αποτελεί μια εντελώς ανεξάρτητη ιδεολογική δομή, όπως δείχνει και η έλλειψη στατιστικά σημαντικής συσχέτισης μεταξύ εποικοδομητικού πατριωτισμού και των άλλων δύο μορφών εθνικής αφοσίωσης (σε αντίθεση με προηγούμενες έρευνες, βλ. Golec de Zavala και συν., 2009, Schatz και συν., 1999). Αντίθετα, η ισχυρή συσχέτιση μεταξύ συλλογικού ναρκισσισμού και τυφλού πατριωτισμού, δείχνει ότι η αντιδραστική – αμυντική και η επιθετική μορφή εθνικής αφοσίωσης, αποτελούν συναφείς ιδεολογικές δομές.

Αναφορικά με τις δύο μορφές προκατάληψης, διαπιστώθηκε ότι η διακριτική προκατάληψη είναι υψηλότερη από την ωμή και για τις δύο εξω-ομάδες, εύρημα αναμενόμενο (βλ. Pettigrew & Meertens,

1995), που επιβεβαιώνει το γεγονός ότι στις μέρες μας η έκφραση ωμής προκατάληψης μειώνεται για λόγους πολιτικής ορθότητας. Επίσης, παρατηρήθηκε υψηλότερη προκατάληψη συνολικά (τόσο διακριτική όσο και ωμή) απέναντι στους Γερμανούς σε σχέση με τους μετανάστες και το ίδιο ίσχυε και για την υποστήριξη επιθετικών πράξεων. Αυτό πιθανόν υποδηλώνει ότι οι Γερμανοί ίσως εκλαμβάνονται ως περισσότερο απειλητική εξω-ομάδα σε σχέση με τους μετανάστες στην παρούσα πολιτικο-οικονομική συγκυρία, πιθανόν διότι συγκροτούν μια ανταγωνιστική εξω-ομάδα, υψηλού όμως status και επομένως ικανή να πραγματοποιήσει τις αρνητικές προθέσεις της απέναντι στους Έλληνες (βλ. Cuddy και συν., 2007).

Όμως, διαπιστώθηκε ότι ο τρόπος, με τον οποίο οι μορφές εθνικής αφοσίωσης και οι μορφές προκατάληψης συμβάλλουν στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων διαφέρει ανάλογα με την ταυτότητα της εξω-ομάδας.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης διαδρομών για την εξω-ομάδα των μεταναστών έδειξαν – σύμφωνα με τις προβλέψεις – ότι η επίδραση του συλλογικού ναρκισσισμού στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων διαμεσολαβείται από την ωμή και τη διακριτική προκατάληψη: η επίδραση του τυφλού πατριωτισμού είναι άμεση και εν μέρει διαμεσολαβείται μόνο από την ωμή προκατάληψη, εύρημα μόνο εν μέρει σύμφωνο με την πρόβλεψη που ήταν αντίστοιχη με αυτήν για την επίδραση του συλλογικού ναρκισσισμού. Επομένως, παρατηρούμε ότι (όπως είχαμε προβλέψει) μόνο η αντιδραστική-αμυντική (συλλογικός ναρκισσισμός) και η επιθετική μορφή (τυφλός πατριωτισμός) εθνικής αφοσίωσης συμβάλλουν στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών και μάλιστα ο τυφλός πατριωτισμός κυρίως άμεσα και σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τον συλλογικό ναρκισσισμό, με τον οποίο έχει στενή ιδεολογική συγγένεια. Διαφάνεται ότι η εναντίωση στη χαμηλότερου status εξω-ομάδα των μεταναστών μπορεί να αποτελεί έκφραση της προσπάθειας διάσωσης της θετικής εικόνας για το έθνος, δηλ. ενίσχυσης της απειλούμενης αίσθησης εθνικής υπεροχής. Επίσης, σε συμφωνία με τις προβλέψεις, διαπιστώθηκε ότι η υποστήριξη επιθετικών πράξεων κα-

τά των μεταναστών επηρεάζεται περισσότερο από τη διακριτική σε σχέση με την ωμή προκατάληψη, εύρημα που ενισχύει την άποψη ότι οι επιθέσεις κατά μεταναστών υποκινούνται σε μεγαλύτερο βαθμό από αίσθηση συμβολικής απειλής, παρά από αίσθηση ρεαλιστικής απειλής. Αυτό γιατί να μην οι μετανάστες συγκροτούν μια ανταγωνιστική εξω-ομάδα, αλλά λόγω του χαμηλού τους status δεν θεωρούνται ικανοί να πραγματοποιήσουν τις ανταγωνιστικές τους προθέσεις απέναντι στους Έλληνες.

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών ασκούν η διακριτική προκατάληψη και ο τυφλός πατριωτισμός, ενώ ασθενέστερη επίδραση έχουν η ωμή προκατάληψη, και ο συλλογικός ναρκισσισμός. Επομένως, η υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των μεταναστών επηρεάζεται κυρίως από έλλειψη ανοχής στην (πολιτισμική) διαφορετικότητα σε συνδυασμό με εθνικιστικές πεποιθήσεις που εμπεριέχουν τον κίνδυνο πολιτισμικής αλλοίωσης, και δευτερευόντως από αίσθηση ρεαλιστικής απειλής από τους μετανάστες και ανασφάλεια ως προς την εθνική υπεροχή.

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης διαδρομών για την εξω-ομάδα των Γερμανών έδειξαν ότι, σύμφωνα με τις προβλέψεις, η επίδραση του συλλογικού ναρκισσισμού στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων διαμεσολαβείται από την ωμή και τη διακριτική προκατάληψη. Από την άλλη, η επίδραση του εποικοδομητικού πατριωτισμού είναι άμεση και εν μέρει διαμεσολαβείται μόνο από την ωμή προκατάληψη, εύρημα μόνο εν μέρει σύμφωνο με την πρόβλεψη που ήταν αντίστοιχη με αυτήν για την επίδραση του συλλογικού ναρκισσισμού. Παρατηρούμε ότι ο συλλογικός ναρκισσισμός και ο εποικοδομητικός πατριωτισμός, δύο ξεχωριστές ιδεολογικές δομές, συμβάλλουν η πρώτη θετικά, ως αντιδραστική-αμυντική, και η δεύτερη αρνητικά, ως καλοπροαίρετη κριτική μορφή εθνικής αφοσίωσης, στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών. Επίσης, σε συμφωνία με τις προβλέψεις, διαπιστώθηκε ότι η υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών επηρεάζεται περισσότερο από την ωμή σε σχέση με τη διακρι-

τική προκατάληψη, εύρημα που ενισχύει την άποψη ότι οι επιθέσεις κατά Γερμανών υποκινούνται σε μεγαλύτερο βαθμό από αίσθηση ρεαλιστικής απειλής, παρά από αίσθηση συμβολικής απειλής, πιθανόν λόγω του ότι οι Γερμανοί δε «ζουν ανάμεσά μας» και έτσι οι όποιες πολιτισμικές διαφορές δεν θέτουν σημαντικό κίνδυνο πολιτισμικής αλλοίωσης για τους Έλληνες.

Συνοψίζοντας, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι την ισχυρότερη συνολική επίδραση στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών ασκούν η ωμή προκατάληψη και ο συλλογικός ναρκισσισμός, ενώ ασθενέστερη επίδραση έχουν η διακριτική προκατάληψη (θετική), και ο εποικοδομητικός πατριωτισμός (αρνητική). Επομένως, η υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών επηρεάζεται κυρίως από την αίσθηση ρεαλιστικής απειλής που εμπνέουν οι Γερμανοί, ως ανταγωνιστική εξω-ομάδα υψηλού status και επομένως ικανή να πραγματοποιήσει τις αρνητικές προθέσεις της απέναντι στους Έλληνες, και από την αυξημένη ανασφάλεια ως προς την εξιδανικευμένη εικόνα του ελληνικού έθνους, που οι Γερμανοί απειλούν με την κριτική που ασκούν στους Έλληνες (βλ. Golec de Zavala και συν., 2013). Δευτερευόντως επηρεάζεται από αίσθηση πολιτισμικής απειλής ή μειωμένη ανοχή καλοπροαίρετης κριτικής για τις ασκούμενες πολιτικές και για την ευθύνη της Ελλάδας σε σχέση με τα προβλήματα που αντιμετωπίζει.

Εξ όσων γνωρίζουμε, η παρούσα έρευνα είναι η πρώτη που χρησιμοποίησε σε ελληνική προσαρμογή και σε ελληνικό δείγμα τις κλίμακες για τις τρεις μορφές εθνικής αφοσίωσης και επίσης η μόνη που εξετάζει πως αυτές σε συνδυασμό με τις δύο μορφές προκατάληψης επιδρούν στην υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά εξω-ομάδων. Ωστόσο, η ωμή και διακριτική προκατάληψη χρησιμοποιήθηκαν ως εκφάνσεις ρεαλιστικής και συμβολικής απειλής αντίστοιχα, αλλά οι ίδιες οι προσλαμβανόμενες απειλές δεν μετρήθηκαν άμεσα. Επιπλέον, οι κλίμακες ωμής και διακριτικής προκατάληψης ήταν αρχικά κατασκευασμένες για τη μέτρηση της προκατάληψης ενάντια στους μετανάστες και η προσαρμογή τους για την μέτρηση της προκατάληψης ενάντια στους Γερμανούς δη-

μιούργησε την ανάγκη για ποιοτικά διαφοροποιημένα περιεχόμενα και ως εκ τούτου η παρατηρηθείσα υψηλότερη προκατάληψη και των δύο μορφών απέναντι στους Γερμανούς σε σχέση με τους μετανάστες μπορεί να οφείλεται και στις κλίμακες μέτρησης. Επίσης, το γεγονός ότι για τη μέτρηση της υποστήριξης επιθετικών πράξεων χρησιμοποιήθηκαν παραδείγματα από παρατηρηθείσες συμπεριφορές –που ήταν ηπιότερες κατά των Γερμανών σε σχέση με αυτές κατά των μεταναστών– ίσως έκανε ευκολότερη την υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά των Γερμανών. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι ο συναφειακός χαρακτήρας της συγκεκριμένης έρευνας, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το δείγμα της έρευνας δεν μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό του γενικότερου πληθυσμού της Ελλάδας –τόσο λόγω της τεχνικής της δειγματοληψίας που χρησιμοποιήθηκε, όσο και λόγω του περιορισμένου μεγέθους του– καθιστά την ερμηνεία των αποτελεσμάτων απλώς ενδεικτική, κυρίως ως προς την φορά της «αιτιότητας». Θα ήταν σημαντική η περαιτέρω διερεύνηση των ερωτημάτων που πραγματεύτηκε η εν λόγω έρευνα, είτε σε αντιπροσωπευτικό δείγμα είτε/και χρησιμοποιώντας πειραματικό σχεδιασμό για τη διαπίστωση αιτιωδών σχέσεων. Τέλος, με δεδομένους τους παραπάνω περιορισμούς, μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι η σημαντική συνεισφορά αυτής της έρευνας συνίσταται στο ότι έδειξε πως οι διαδικασίες που σχετίζονται με υποστήριξη επιθετικών πράξεων κατά εξω-ομάδων διαφέρουν ανάλογα με την ταυτότητα της εξω-ομάδας, στο εκάστοτε κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο.

Βιβλιογραφία

- 1 Against Racism (2013, April). 2012 annual report of the racist violence recording network. *UNCHR*. Ανακτήθηκε από <http://www.unhcr.gr/1againstracism/en/2012-annual-report-of-the-racist-violence-recording-network/>
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Becker, J. C., Wagner, U., & Christ, O. (2011). Consequences of the 2008 financial crisis for inter-

- group relations: The role of perceived threat and causal attributions. *Group Processes and Intergroup Relations*, 14, 871-885. doi: 10.1177/1368430211407643
- Behrakis, Y., & Maltezou, R. (2013, January 19). Anti-racism protesters rally in Athens after stabbing. *Reuters*. Ανακτήθηκε από <http://www.reuters.com/article/2013/01/19/us-greece-protest-idUSBRE90I0DH20130119>
- Blank, T., & Schmidt, P. (2003). National identity in United Germany: Nationalism or patriotism? An empirical test with representative data. *Political Psychology*, 24, 289-312. doi: 10.1111/0162-895X.00329
- Brewer, M.B. (1999). The psychology of prejudice: In-group love or outgroup hate? *Journal of Social Issues*, 55, 429-444. doi: 10.1111/0022-4537.00126
- Butz, D. A., & Yogeewaran, K. (2011). A new threat in the air: Macroeconomic threat increases prejudice against Asian Americans. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 22-27. doi:10.1016/j.jesp.2010.07.014
- Cameron, J. E. (2004). A three-factor model of social identity. *Self and Identity*, 3, 239-262. doi:10.1080/13576500444000047
- Cuddy, A. J. C., Fiske, S. T., Glick, P. (2007). The BIAS map: Behaviors from intergroup affect and stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 631-648. doi:10.1037/0022-3514.92.4.631
- Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O., & Sears, R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (2002). Self and social identity. *Annual Review of Psychology*, 53, 161-186. doi: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135228
- Eurobarometer (2012, Spring). *Standard Eurobarometer 77: European Citizenship* [Report]. European Commission, DG Communication. Ανακτήθηκε από http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb77/eb77_citizen_en.pdf
- Golec de Zavala, A., & Cichocka, A. (2012). Collective narcissism and anti-Semitism in Poland. *Group Processes and Intergroup Relations*, 15, 213-229. doi: 10.1177/1368430211420891
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., & Bilewicz, M. (2013). The paradox of in-group love: Differentiating collective narcissism advances understanding of the relationship between in-group and out-group attitudes. *Journal of Personality*, 8, 16-28. doi: 10.1111/j.1467-6494.2012.00779.x
- Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 1074-1096. doi: 10.1037/a0016904
- Greek protesters attack German official. (2012, November 15). Ανακτήθηκε από <http://www.dw.de/greek-protesters-attack-german-official/a-16381676>
- Hepworth, J. T., & West, S. G. (1988). Lynchings and the economy: A time-series reanalysis of Hovland and Sears (1940). *Journal of Personality and Social Psychology*, 55, 239-247. doi:10.1037/0022-3514.55.2.239
- Hovland, C. J., & Sears, R. R. (1940). Minor studies in aggression: VI. Correlation of lynchings with economic indices. *Journal of Psychology*, 9, 301-310. doi:10.1080/00223980.1940.9917696
- Ignatieff, M. (1993). *Blood and belonging*. London: Chatto & Windus.
- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Papanicolas, I., Basu, S., McKee, M., & Stuckler, D. (2011). Health effects of nancial crisis: Omens of a Greek tragedy. *The Lancet*, 378, 1457-1458. doi:10.1016/S0140-6736(11)61556-0
- Kinder, D.R., & Sears, D.O. (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 414-431. doi:org/10.1037/0022-3514.40.3.414
- Kirschbaum, E. (2011, July 3). Greek sovereignty to be massively limited: Juncker. *Reuters*. Ανακτήθηκε από <http://www.reuters.com/article/2011/07/03/us-greece-juncker-idUSTRE7620ZK20110703>
- Kosterman, R., & Feshbach, S. (1989). Toward a measure of patriotic and nationalistic attitudes. *Political Psychology*, 10, 257-274.
- Levin, S., Kteily, N.S., Pratto, F., Sidanius, J., & Matthews, M. (in press). Muslims' emotions toward Americans predict support for Hezbollah and Al Qaeda for threat-specific reasons. *Motivation and Emotion*.
- Mahnkopf, B. (2012). The euro crisis: German politics of blame and austerity – A neoliberal nightmare. *International Critical Thought*, 2, 472-485. doi: 10.1080/21598282.2012.730374
- McConahay, J.B., Hardee, B.B., & Batts, V. (1981). Has racism declined in America? It depends on

- who is asking and what is asked. *Journal of Conflict Resolution*, 25, 563-579. doi: 10.1177/002200278102500401
- Moskalenko, S., McCauley, C., & Rozin, P. (2006). Group identification under conditions of threat: College students' attachment to country, family, ethnicity, religion, and university before and after September 11, 2001. *Political Psychology*, 27, 77-97. doi: 10.1111/j.1467-9221.2006.00450.x
- Mukherjee, S., Molina, L. E., & Adams, G. (2012). National identity and immigration policy: Concern for legality or ethnocentric exclusion? *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 12, 21-32. doi: 10.1111/j.1530-2415.2011.01257.x
- Papachristou, H., & Tagaris, K. (2013, December 30). Shots fired at German ambassador's residence in Athens. *Reuters*. Ανακτήθηκε από <http://www.reuters.com/article/2013/12/30/us-greece-attack-idUSBRE9BT03I20131230>
- Pehrson, S., Vignoles, V.L., & Brown, R. (2009). National identification and anti-immigrant prejudice: Individual and contextual effects of national definitions. *Social Psychology Quarterly*, 72, 24-38. doi:10.1177/019027250907200104
- Pettigrew, T. F., & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25, 57-75. doi: 10.1002/ejsp.2420250106
- Pew Research Center (2012, May 29). *European unity on the rocks: Greeks and Germans as polar opposites* [Report]. Ανακτήθηκε στις 11 Δεκεμβρίου 2013 από <http://www.pewglobal.org/files/2012/05/Pew-Global-Attitudes-Project-European-Crisis-Report-FINAL-FOR-PRINT-May-29-2012.pdf>
- Riek, B. M., Mania, E. W., Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 336-353. doi: 10.1207/s15327957pspr1004_4
- Roth, D.M., Lyons, E., & Chrysoschoou, X. (2005). National attachment and patriotism in a European nation: A British study. *Political Psychology*, 26, 135-155. doi: 10.1111/j.1467-9221.2005.00412.x
- Schatz, R. T., Staub, E., & Lavine, H. (1999). On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism. *Political Psychology*, 20, 151-174. doi: 10.1111/0162-895X.00140
- Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Betten-court, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., et al. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254. doi: 10.1177/01461672022812009
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 23-46). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In W. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Wagner, U., Becker, J.C., Christ, O., Pettigrew, T.F., & Schmidt, P. (2012). A longitudinal test of the relation between German nationalism, patriotism and outgroup derogation. *European Sociological Review*, 28, 319-332. doi: 10.1093/esr/jcq066

Blind and constructive patriotism, collective narcissism and aggression against out-groups

ALEXANDRA HANTZI¹

KATERINA TSANTILA²

ABSTRACT

The present study examines the effects of different forms of national attachment – namely blind patriotism (unquestioned attachment to one’s country), constructive patriotism (critical approach to in-group practices for the improvement of the country, Schatz, Staub, & Lavine, 1999), and collective narcissism (unrealistic beliefs about the in-group’s “greatness”, Golec de Zavala, Cichocka, Eidelson, & Jayawickreme, 2009) – on support for aggressive acts against low (immigrants) and high status (Germans) out-groups, using data collected from a sample of 124 Greek men and women. Results showed that collective narcissism had indirect effects on support for aggressive acts against both immigrants and Germans, through its effects on blatant and subtle prejudice (Pettigrew & Meertens, 1995). Blind patriotism had both direct and indirect effects (through blatant prejudice) on support for aggressive acts against immigrants only, while constructive patriotism had a direct negative effect on support for aggressive acts against Germans only. The discussion focuses on how these different forms of national attachment affect intergroup relations, depending on out-group status.

Keywords: National attachment, Patriotism, Prejudice, Aggression.

1. Address: Department of Psychology, Panteion University, 136 Syngrou Av., Athens 176 71, Greece. E-mail: hantzi@panteion.gr

2. Address: Department of Psychology, Panteion University, 136 Syngrou Av., Athens 176 71, Greece. E-mail: katerina.tsantila@panteion.gr